

зараховувалось до розряду “антирадянських”¹¹.

Яскравим прикладом напруженої політичної обстановки як у місті, так і на селі в період НЕПу може бути порівняльна таблиця Тульчинського окружного відділу ДПУ про кількість антирадянських виступів в окрузі за період з лютого 1926 по березень 1927 рр. У цьому документі спостерігається їх чітка класифікація: від прямих виступів селян під час перевиборів Рад, у зв’язку з голодом 1924-26 рр., та проти нового землеустрою, і до вирубки лісу, незадоволення селян репресивними заходами Радянської влади і т.п. Симптоматично, що з року в рік зберігалася тенденція до збільшення числа цих виступів. Якщо у 1926 р. в Тульчинському окрузі ДПУ зафіксувало їх 61, то у 1927 р. таких випадків вже було 142¹².

Досить цікавими, на наш погляд, є документи про перевибори Рад у 1924 р. Вони дають яскраву картину реального стану органів радянської влади на місцях. Дослідники ще повинні сказати своє слово про ці події: чи це була необхідність, чи політична кампанія, яка супроводжувалась чисткою Рад від “неугодних” влади елементів? До речі, чистку цю проводили, як ми уже знаємо, органи ДПУ.¹³

Аналізуючи структуру звітів, інформаційних повідомлень, оглядів ДПУ 20-х рр., слід підкреслити, що всі вони завершувались додатками. В них основні тези доповідей доповнювались конкретним фактичним матеріалом, таблицями, зведеннями різноманітних даних, що надавало цим документам ще більшої ґрунтовності.

На нашу думку, навіть простий перелік змісту та проведений побіжний аналіз цих матеріалів із фондів ДАВО повинен переконати дослідників в надзвичайно багатій інформації, що несуть в собі документи ДПУ. Тут непочатий край роботи як для фахівців, так і для початківців

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Державний архів Вінницької області (далі - ДАВО). – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 490, 492, 493, 495, 497, 499, 502; Ф. П. 29. – Оп. 1. – Спр. 70, 140, 210; Ф. П. 30. – Оп. 1. – Спр. 109, 110, 189; Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 25, 26, 57, 58, 118; Ф. П. 33. – Оп. 1. – Спр. 560; 2. ДАВО. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 1а – 13; 3. Там само. – Ф. П. 29. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 21, 50-51, 118; 4. Там само. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 74-87; 5. Там само. – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 196-243; 6. Там само. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 74; 7. Там само. – Ф. П. 31. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 28; 8. Там само. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 77-78; 9. Там само. – Арк. 81; 10. Там само. – Ф. П. 30. – Оп. 1. – Спр. 189. – Арк. 356; 11. Там само. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 84; 12. Там само. – Ф. П. 33. – Оп. 1. – Спр. 560. – Арк. 14; 13. Там само. – Ф. П. 1. – Оп. 1. – Спр. 499. – Арк. 86-87.

П.М. Кравченко

КОМАНДИРИ ВЕЛИКОГО ГОЛОДУ: ПОЇЗДКИ В. МОЛОТОВА І Л. КАГАНОВИЧА В УКРАЇНУ ТА НА ПІВНІЧНИЙ КАВКАЗ. 1932-1933 РР. /ЗА РЕД. В. ВАСИЛЬЄВА, Ю. ШАПОВАЛА. – К., ГЕНЕЗА, 2001. – 399 С.

Тема голоду 1932-1933 рр., незважаючи на тисячі наукових праць, які побачили світ за останні роки, продовжує залишатися однією з найактуальніших в українській історичній науці. Тому кожна публікація, що базується на нових архівних документах, є подією, адже вона проливає світло на нові, ще невідомі сторінки цієї трагедії. Не є винятком книга “Командири великого голоду: Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ. 1932-1933 рр.”, видана в Києві за редакцією Валерія Васильєва та Юрія Шаповала.

Передусім необхідно відзначити, що книга, як слушно зазначено в передмові, “є одним з перших прикладів співробітництва вчених різних країн у дослідженні трагічного соціального катаклізму, яким був голод 1932-1933 років в Україні”. У підготовці видання взяли участь історики України, Росії та Австралії, що суттєво відрізняє його від інших і може започаткувати подальшу плідну співпрацю у цьому напрямку.

Книга складається із вступних статей В. Васильєва (Київ), Л. Малашенко (Москва), С. Уткрофта (Мельбурн) та Ю. Шаповала (Київ), які виклали останні результати своїх досліджень голоду 1932-1933 рр., та добірки документів.

В. Васильєв у статті “Ціна голодного хліба. Політика керівництва СРСР та УСРР в 1932-1933 рр.” на основі великого документального матеріалу досліджує події, що призвели до широкомасштабного голоду. Автор поділяє точку зору багатьох учених, що “форсована індустріалізація та насильницька колективізація призвели до глибокої соціально-економічної кризи”, яскравим виявом якої і був масовий голод, що охопив основні зернові райони СРСР: Україну, Північний Кавказ, Нижню Волгу, Західний Сибір, Центрально-Чорноземну область, а також Казахстан. Незважаючи на те, що врожай 1931 р. був гірший за попередній, радянське керівництво було переконане, що в Україні є величезні запаси зерна, приховані від держави. Звідси – курс на застосування найжорсткіших заходів задля вилучення неіснуючих запасів хліба, що призвело до голодування суцільних районів 7 українських областей та Автономної Молдавської СРР. Отже, стверджує автор, саме внаслідок величезних державних хлібозаготівель українські селяни залишилися без хліба.

На основі документальних даних В. Васильєв переконливо доводить, що допомога голодуючим з боку радянської держави була мізерною і не могла суттєво поліпшити продовольчу ситуацію на селі. А спроби українського радянського і партійного керівництва переконати Й. Сталіна та його однодумців у необхідності збільшення допомоги наштовхувалася на опір і незадоволення центру. Врешті-решт 6 липня 1932 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У В. Молотову і Л. Кагановичу, цим двом “командирам великого голоду”, що брали участь у засіданні, вдалося домогтися від найбільшої національної компартії офіційного підтвердження правильності курсу Й. Сталіна та його прибічників на здійснення нової хлібозаготівельної кампанії, незважаючи на вже наявний широкомасштабний голод. Незабаром з цим погодилася III партконференція КП(б)У, хоч у виступах окремих керівників України звучала думка про нереальність планів хлібозаготівель.

Розмірковуючи над причинами ситуації, що склалася на середину 1932 р. (з одного боку, усвідомлення загрози наростання масштабів голоду, з іншого – офіційними настановами радянського керівництва), В. Васильєв приходить до висновку, що у діях Й. Сталіна та його однодумців логіка могла бути наступною: відмова від хлібозаготівель призвела б до припинення експорту пшениці, надходження валюти й закупівлі обладнання для фабрик і заводів. Тоді треба було б визнати помилковість політики “великого стрибка”, ініційованої Й. Сталіним та його прибічниками, що означало їхню повну політичну дискредитацію і загибель. “Ці люди, - слушно зазначає автор, - воліли йти до кінця, прирікаючи на голод і смерть мільйони” задля збереження влади.

В умовах хронічного невиконання планів хлібозаготівель особливо великого значення набрали поїздки в Україну та на Північний Кавказ особистих посланців Й. Сталіна – В. Молотова і Л. Кагановича. Саме їхні часті вояжі стимулювали розгортання масштабних репресій на місцях задля виконання планів будь-якою ціною. Автор статті на базі великої кількості документів показує наслідки їхньої діяльності, які виразилися в десятках тисяч заарештованих, виселених, розстріляних та в сотнях тисяч померлих від голоду.

Цікавою є думка автора про те, що Й. Сталін розглядав опір хлібозаготівлям в українському суспільстві та компартії України як справу “внутрішньої української контрреволюції”, пов’язаної з “польською агентурою” Ю. Пілсудського. Це давало йому можливість, з одного боку, придушити опір і виконати плани хлібозаготівель за допомогою державних репресій проти “класових ворогів”, з іншого – “політичні звинувачення на адресу керівництва України дозволяли ліквідувати його певну автономність і самостійність”. М. Скрипник та інші націонал-комуністи оголошувалися прибічниками буржуазно-націоналістичних елементів, що невдовзі призвело до широкої хвилі репресій проти них. У кінцевому підсумку, стверджує автор, “здійснення національної політики в Україні переходило безпосередньо до рук Кремля. Лідери української компартії втрачали і цю сферу відносної політичної самостійності”, що стало реальністю вже у 1933 р., який став, на думку автора, одним з вирішальних моментів “радянзації” України, зміцнення в республіці сталінської політичної системи, а також посилення репресивності тоталітарного режиму.

Стаття Ю. Шаповала “III конференція КП(б)У: пролог трагедії голоду” присвячена аналізу документів зібрання комуністів України, значна частина яких була раніше невідома дослідникам. Автор звернув увагу на ключові моменти в її роботі, відзначивши, що вже до конференції, на розгляд якої було винесено одне питання – “Про підсумки весняної кампанії, про хлібозаготівню та збиральну кампанії і завдання організаційно-господарського зміцнення колгоспів”, партійно-державне керівництво в Україні та в СРСР чудово знало про те, що реально відбувається в українському селі. Цим і була зумовлена присутність на конференції Л. Кагановича і В. Молотова, які вміло спрямували її роботу у потрібне русло. Великий інтерес для дослідників представляють наведені в публікації матеріали, пов’язані з підготовкою конференції. Вони дають можливість розширити уявлення про першовитоки трагедії і потребують подальшого вивчення.

Дослідження Стівена Уїткрофта “Сучасне уявлення про природу та рівень смертності під час голоду 1931-1933 років в Україні” присвячене проблемі, яка активно дискутується в історичній науці до цього часу. Використовуючи наявні в архівах реєстраційні відомості щодо демографічних даних в Україні 1931-1933 рр., автор спробував визначити можливі рівень і природу смертності для України часів голоду. Як зазначено С. Уїткрофтом, це були найбільші втрати населення в ХХ столітті, які, ймовірно, сягають цифри в 3-3,5 млн. надмірних смертей.

Лариса Малащенко, головний спеціаліст Російського державного архіву соціально-політичної історії, у статті “Документи особових фондів Л. Кагановича та В. Молотова як джерела вивчення історії України в ХХ столітті” характеризує матеріали, що ілюструють діяльність названих вище керівників і сьогодні є доступними для дослідників. Авторка зазначила, що Л. Каганович та В. Молотов, слідом за Й. Сталіним, багато в чому визначали складну і трагічну долю України в ХХ столітті, і тому вивчення документів їх особових фондів є необхідною умовою для більш глибокого розуміння української історії тих часів. В результаті науково-технічної обробки та уточнення фондової приналежності сьогодні особовий фонд Л. Кагановича налічує 431 одиницю збереження за період від 1917 до 1957 рр. Документальні матеріали відображають партійну, державну, військову та громадську діяльність одного з соратників Й. Сталіна. Більшість документів стосуються 20-х і 40-х рр. ХХ століття, однак фонд містить і матеріали про поїздку Л. Кагановича в Донбас у 1933 р. та короткі щоденники і стенограми його виступів під час поїздок в Україну в 1932-1933 рр.

Особовий фонд В. Молотова складається з 1712 одиниць збереження і містить матеріали за період з 1907 по 1986 рр., які впорядковані здебільшого за тематичною ознакою. Особливий інтерес представляють документи, що стосуються поїздок В. Молотова в Україну в 1931-1932 рр.

Книга містить 76 документів, частина яких нещодавно була оприлюднена в Росії, проте більшість з них залишалася недоступною дослідникам України. Безперечно, вони дадуть можливість глибше зрозуміти механізми розгортання голоду в Україні та на Північному Кавказі в 1932-1933 рр.

Для зручності користування документальний масив розділений на чотири розділи, і розташований у хронологічному порядку. Перший розділ містить документи, що стосуються червня-листопада 1932 р. Це листи Голови РНК УРСР В. Чубаря та Голови ВУЦВК УРСР І. Петровського на адресу Голови РНК СРСР В. Молотова і Генерального секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна про стан сільського господарства в Україні першої половини 1932 р. (док. № 1-2), матеріали, які були підготовлені В. Молотову перед його поїздом до України у липні 1932 р. про стан економіки республіки (док. № 3-19). Особливий інтерес для дослідників представляють документи, що відображають діяльність хлібозаготівельної комісії в Україні на чолі з В. Молотовим у жовтні-листопаді 1932 р. Їх зміст переконливо доводить, що хліб насильно забирали з українського села, охопленого голодом, розкриває репресивні методи хлібозаготівель. Крім того, документи є підтвердженням думки, що вище політичне керівництво СРСР несло персональну відповідальність за широкомасштабний голод і репресії в Україні, ініціювало їх.

У другому розділі представлені документи, що відносяться до періоду жовтня-листопада 1932 р. і характеризують, передусім, діяльність комісії Л. Кагановича на Північному Кавказі, яку відображає “Щоденник поїздки на Північний Кавказ” (док. № 44, 53). Наводяться постанови Північно-Кавказького крайкому партії, які особисто редагував Л. Каганович і які передбачали

розгортання масштабних репресій, телеграми, якими обмінювалися Л. Каганович і Й. Сталін. Наведені документи дають змогу проаналізувати не тільки механізми і масштаби здійснення репресій в селах краю, але й зрозуміти особливості мислення тодішнього радянського керівництва, логіку його дій. Так, наприклад, Й. Сталін та його соратники вважали причинами катастрофічного становища в країні не свою діяльність, а шкідництво контрреволюційних елементів, як всередині країни, так і за її кордонами (док. № 57).

Для більш повної реконструкції подій редактори книги включили до третього розділу постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 14 і 15 грудня 1932 р., які вже введені до наукового обігу (док. № 58-59). Внаслідок прийнятих рішень українське керівництво втратило можливість здійснення в республіці національної політики. Українізація припинялася у Далекосхідному краї, Казахстані, Середній Азії, Центрально-Чорноземній області та інших районах СРСР, а методи діяльності радянського керівництва стали відверто терористичними, свідченням чого є наведені у розділі документи про поїздку Л. Кагановича в Україну наприкінці грудня 1932 р.

Особливий інтерес представляють щоденники поїздки Л. Кагановича в Україну та на Північний Кавказ у 1933 р., що складають основу четвертого розділу книги. Вони є яскравим свідченням діяльності одного з активних організаторів голоду, який безпосередньо на місцях проводив у життя лінію партії, тобто займався вилученням хліба за допомогою жорстоких репресій. Щоденники, як і наведені у книзі інші документи, спростовують твердження Л. Кагановича та В. Молотова, зафіксовані в їхніх мемуарах, що голоду в Україні, на Північному Кавказі та інших регіонах СРСР не було. Більше того, вони доводять їхню безпосередню участь в організації голодомору.

Книга містить покажчики імен, географічних назв та біографічний список скорочень і відомості про авторів. Кожний розділ супроводжується передмовою, що суттєво доповнює зміст документів. Стосується це і фото, взятих з видань періоду суцільної колективізації та голоду 1932-1933 рр., які, у відповідності з тогочасними ідеологічними установками, ілюструють “щасливе колгоспне життя” українських селян.

Рецензоване видання є помітною подією в українській історіографії і сприятиме більш глибокому вивченню трагічних і драматичних процесів та ролі в них головних дійових осіб – Й. Сталіна, В. Молотова, Л. Кагановича.

Ю.А. Зінько, С.Л. Калитко

О.Ф. МЕЛЬНИЧУК. АДМІНІСТРАТИВНИЙ АПАРАТ ТА ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ПОДІЛЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ. - ВІННИЦЯ: ВЕЛЕС. -2001. -192 с.

Дослідження регіональної історії набуло значного розвитку в останнє десятиріччя. Вивчення проблем регіонів дозволяє не лише визначити загальні напрямки розвитку суспільних процесів, але й виявити специфіку, своєрідність історичного життя краю.

В рецензованій монографії проаналізовано організацію та діяльність місцевого адміністративного апарату та органів самоврядування у Подільській губернії в другій половині ХІХ ст. Праця виконана в історико-правовому аспекті, проте її зміст важливий для поглиблення знань з історії краю в цілому.

Автор детально характеризує структуру органів адміністративної влади в губернії, її функції, взаємодію між окремими ланками. В монографії вказано на особливості політичного становища Правобережжя, зокрема Подільського краю, які визначали ставлення царського уряду щодо організації владних структур та органів місцевого самоврядування. Ці особливості полягали у значному зосередженні осіб польської та єврейської національностей, поширенні пропольських настроїв, прикордонному розташуванні губернії, значній густоті населення, ранній появі робітничого класу. Промовистим є висновок урядовців царської адміністрації про згуртованість та політичні традиції мешканців міст польської та єврейської національностей, що “протидіє усім